

Ђорђо Васић

КАФЕ СТРАСТ

Једанаест помало тужних прича

Уредник
Зоран Колунџија

Ђорђо Васић

КАФЕ СТРАСТ

Једанаест помало тужних прича

ПРОМЕТЕЈ

Нови Сад

Шидска улица

Госпођа Радмила Ђурић, пензионисана медицинска сестра, рођена Шиђанка, никада се није удавала. Своје самотне, пензионерске дане проводила је у малом стану у којем као да је увијек недостајало свјетла, јер, преко дана је обитавала у дневној соби допола спуштених ролетни, а увече, кад се спусти мрак, углавном под чкиљавом сијалицом која је оскудно обасјавала само уски круг на кухињском столу. Госпођи Ђурић то није падало тешко, јер временом се привикла на тамну скровитост свог дома, а тмина и жута мутна свјетла као да и пристају уз старачку самоћу и чамотињу.

Али није све у стану госпође Ђурић било обавијено тмином — наиме, у њему је, готово свакодневно, од јутра до одласка на починак сијало једно свјетло које јој је било необично важно и које је редовно палила; оно је, то се могло слободно рећи, било попут кандила, а бацала га је старинска бронзана столна лампа постављена на дрвену нахткастну испод репродукције слике *Шидска улица* Саве Шумановића.

Госпођа Ђурић је овај пејсаж на платну добила одмах на почетку свог службовања у шидској болници, од једног младог туберкулозног пацијента, који је ликом неодољиво

подсјећао на Јесењина, и о којем се она готово мјесец дана брижно старала — сестрински, као што је током свог вишедеценијског радног вијека једино и умјела: наиме, госпођа Ђурић се везивала за своје пацијенте и, могло се чак рећи, неријетко и боловала с њима, искрено се радовала њиховом опоравку и изласку из болнице и дубоко и дуго патила ако би преминули у болесничкој постељи не дочекавши оздрављење.

И тако се временом стара госпођа готово сродила с том сликом на зиду на источној страни свог оскудно намјештеног стана, помало и због плавокосог пацијента Јесењинових црта, од којег ју је добила на поклон, али и због тога што су се благост колорита и мир призора преносили и на њену душу и миловали је попут мајке, коју је веома рано изгубила. Јер, слика је уистину дјеловала на њу умирујуће, оспокојавајуће: није се узалуд говорило да се у историји новије српске умјетности није појавило радосније, свјетлије и душевније сликарство од оног Саве Шумановића. Да, ова слика је постала нека врста њене дружбенице — као да је живи створ. Свакодневно је госпођа застајала испред ње и посматрала је умилним, готово заљубљеним погледом, нијемо се дошаптавала с њом и прилазила јој као некој икони. А то се уистину и може десити људима широке душе, богате маште и разбарушеног емотивног свијета —

наиме, да вољене ствари у њиховом окружењу оживе и почну да их освјетљавају и грију, тјеше и таже им тугу.

Иначе, оригинал ове слике настао је у периоду након повратка Саве Шумановића из Париза у Шид, када је поново, на нов начин, открио сремски пејсаж и почео да га слика у циклусима. Шид, шидски путеви и путељци, плодна околина, житна поља у различито доба дана и године, постали су мотиви на којима је Шумановић уз помоћ свјетлости проницао у чаробну моћ природе. И тако је и на овој слици, чију репродукцију је посједовала госпођа Ђурић, био приказан мотив шидског запрашеног, или како је Сава говорио, „напудерисаног” сокака окержуте боје. У првом плану истицало се прочеље куће бијеле фасаде до које се долазило преко мостића начињеног од трупаца једнаке величине. У продужетку куће, на десној страни, виде се и три бандере, а на лијевој неколико стабала разлисталих крошњи. Оне на овој слици дјелују као запљуснуте јарким свјетлом, усљед чега је цјелокупна сцена остављала утисак као да је обасјана изнутра.

Иначе, госпођа Ђурић је у добром здрављу дочекала „дубоке године”, како је обичавала да каже. Јела је редовно и мало, није патила од несаница и заспивала је мирним и лаганим сном, око пола десет увече, након што би опрану протезу одложила у чашу и изговорила Ису-

сову молитву, повивши се притом незнатно у горњем дијелу тијела према напријед и осјенивши се трипут крсним знаменом. И у сну се никада није вртила или окретала с једне на другу страну. „Како се увече наместим, у том положају ујутро и осванем”, обичавала је да каже, додавши још: „Рад! Само рад! Кад год ми је било тешко самој у кући, ја сам узимала да нешто радим! Ако су прозори потпуно чисти, ја узмем поново да их бришем! Умесим хлеб. Опајам прашину. Увек нађем неку занимацију. Нисам допуштала да ми мисли и сећања донесу бол!” Износила је тако своју верзију чувеног Ракићевог стиха који је прочитала још као дјевојка и који је постао њен животни мото — „Кад срце запишти, мисао је крива!”

И тако би госпођа Ђурић вјероватно и окончала свој вијек у увјерењу да је проживјела лијеп и користан живот, да на прагу осме деценије дотад уједначени ток њених мирних дана није засјекло неминовно свођење животних рачуна и запитаност о смислу властитог постојања.

„У шта ми је, мили Боже, прошао живот! У самоћи. Ринтању. Ни кучета ни мачета немам. Иза мене неће остати ништа — ни колико слинав траг иза пужа.” Да, пред госпођом Ђурић неочекивано се разјапила очајна голотиња и пустош прохујалог живота. Спознање да је живјела као биљка у хербаријуму. На-

једном је престало да је испуњава поносом то што је, како је неријетко истицала, часно и поштено проживјела свој радни вијек, што су је сви пацијенти с дјечјег одјељења, док је била у служби, обожавали и ословљавали са „тетка Рада”, што су је поштовали и вољели сви они који су јој се по изласку из болнице љубазно јављали на улици и срдечно је поздрављали. Што су је интерно звали „Мајка Тереза”. Што је имала незабораван испраћај у пензију кад је на поклон добила колор-телевизор, који, додуше, посљедњих неколико година није укључивала. „Нестаћу без трага и гласа. Без рода и порода. Сама без иког свог” — проломио би се из ње безгласни крик и ниједи очај, праћен осјећајем гушења, сличан оном код астматичара. У тим тренуцима она се, готово инстинктивно и, као по команди, из истих стопа запућивала до „своје” слике, и остајала неко вријеме загледавана у њу.

И тако, прилазећи јој из различитих праваца и у различито доба дана, сваки пут је на њој откривала нешто ново: неки нови пропламсај свјетла, нову сјену, детаљ. И то ју је умиривало и одвраћало од тегобних мисли. А онда јој се једном приликом, док је дуго и готово нетремице поглед држала прикованим за подножје друге бандере, начас учинило како на том мјесту сасвим јасно распознаје ослоњену, незнатно погрбљену танковијасту

женску прилику у црнини. И тад јој је синило да то није могао бити нико други до њена мила тетка Јулка. И што је дуже и чешће гледала у то мјесто, постајала је све сигурнија да је Сава Шумановић овјековјечио управо тренутак док је она — њена тетка, која ју је након мајчине смрти узела код себе, провиривала иза бандере чекајући да се госпођа Ђурић, тада дјевојчица, по завршетку школе појави на почетку сокака, па да је поведе кући. Да, и временом је постајала све сигурнија да то не може бити нико други до тетка Јулка. Јер све се поклапало: мјесто на којем је тетка стајала и сачекивала је, доба дана кад се то дешавало. На то су једнозначно указивале и сјене на сокаку. Да, и она се сасвим добро сјећала како се комшија, сликар Сава, који је становао у Доњем, а њена тетка у комшијском Црквеном шору, неријетко провозио туда с личним кочијашем како би у околини Шида правио скице за своје пејсаже у оловци, пастелу и акварелу. И због чега га, убјеђивала је госпођа Ђурић саму себе, пут није могао нанијети овуда. Да, и како је вријеме пролазило, госпођа Ђурић је још једино и задржавала поглед на том мјесту — на мршавај женској прилици у црнини, тачније на својој тетци Јулки. Јер била је година 1940, времена ратна — несигурна и опасна, и због тога ју је тетка Јулка свакодневно сачекивала послије школе, управо иза друге бандере, брижно погледајући низ сокак кад ће се ука-

зати њена омалена прилика са школским ранцем. И чинила је то без обзира на временске прилике, све до љета 1943. године, кад јој је један добри комшија дојавио да се у Шиду спрема погром свих житеља српске, ромске и јеврејске националности, након чега ју је склонила код познаника у Шаренград, гдје ће дочекати и крај рата, док је она, њена мила тетка Јулка, само неколико дана након што је њу избавила, не стигавши да се и сама склони, била ухапшена у усташкој рацији, убијена у Сремској Митровици и покопана у заједничкој гробници.

Послије овог открића, госпођа Ђурић се прилично дуго премишљала и колебала, а онда је једне вечери закључила да неминовно мора то да учини, да је то напосто њена дужност — наиме, да оде у мјесну изложбену галерију Саве Шумановића и да се још једном на лицу мјеста на оригиналној слици увјери да је тачно оно што је открила, па да то саопшти кустосу или неком од стручног особља музеја. А ако им то не буде познато, она ће им лично испричати како се десило да је Сава Шумановић овјековјечио управо тренутак док ју је тетка чекала да се врати из школе. Сматрала је чак својом обавезом да људима у музеју скрене пажњу на ту ствар, наравно, под условом да то нису знали. Јер, она је била једина која је то још могла учинити. Других потомака није било. Након њене смрти, нико више неће моћи да

их упозна са тако важним детаљем који је сигурно имао непроцјењиву вриједност за заоставштину великог сликара.

И тако се госпођа Ђурић једног јутра путила до галерије *Сава Шумановић*, у Улици Светог Саве. Обукла је свој већ изношени капут, мало исцуфан око рукава и оковратника, узела ташницу и штап. Наравно, није то био њен први одлазак у галерију — чинила је то и раније небројено пута, разноразним поводима — од школских дана, а и касније у младости и зрелим годинама. И увијек је слика *Шидска улица* имала посебно мјесто у њеном срцу. Пред њом се задржавала најдуже. Али никада прије она није осјећала овакво узбуђење и слатку стрепњу ишчекивања због поновног сусрета. Одлучила је да не буде неопрезна или, недајбоже, нападна, него да најприје упита кустоса или неког стручног сарадника да ли они можда знају нешто више о настанку саме слике и да ли негдје у некој монографији, сачуваном спису, преписци, стручном приказу постоји податак који би потврдио да овај пејсаж није, да тако кажемо, мртав и безљудан, него да се на њему налази и један досад непознати људски лик. Додуше, не тако уочљив на први поглед, више прикривен и закамуфлиран, али она је била више него убијеђена да ће посматрач, кад му се укаже на тај детаљ, и сам сигурно видјети оно што је сама открила.

Без стручног познавања психе старијих особа човјек би се могао оправдано чудити што је ова мисао толико опсједала госпођу Ђурић и што јој је уопште и било стало да с неким подијели своје откриће и добије потврду да је њена претпоставка, заправо не више претпоставка него теза, тачна. Али тако је то са старим људима: кад почну да слуте извјесност коначног одласка из овоземаљског живота, постане им необично важно да иза њих нешто остане. Било шта. Па макар и тако наизглед небитна ствар као што је појединост на једној слици.

Пола десет је изјутра и госпођа Ђурић, поштапајући се, ступа у галерију — бојажљиво, колебљиво, као уљез. Унутра чује гласове — значи, неће бити први посјетилац — што је у неку руку било и добро. Корача тик уза зид с десне стране и први пут застаје тек покрај слике *Русинка у народној ношњи*. Наслоњена на штап, она је тобоже ваљано загледа. Тек да би начас предахнула и уравнотежила засопљени дах. Посматра Русинкине румене образе, лабуђи врат, широку сукњу испраноцрвене боје, раскрыљену као фазанов реп, с опасаном кецељом бијелом као снијег. А онда, на неколико корака испред себе, у одјељењу с дјечјим портретима, опажа посјетиоце и кустосицу, госпођу Анђелку, чије гласове је чула приликом уласка.

Зауставили су се пред портретом плавоко-се дјевојчице прђастог носа и кустосица сада средовјечним посјетиоцима, а очигледно су у питању два брачна пара, објашњава, довољно гласно да и она може чути:

– Ово је Зора Вуксан, удата Ердељан, једина преживела од деце коју је сликао Сава Шумановић. Сава је углавном сликао децу из свог комшилука. Једног дана, 1939. године, дошао је у школу и замолио учитељицу да му дозволи да одабере неколико девојчица чије портрете је желео да наслика. Међу девојчицама је била и Зора, испред чијег портрета се налазимо. Иначе, Сава је имао обичај да најпре уради скице у боји, по два примерка, један би задржао за себе а други је давао девојчицама, својим моделима, за успомену. Након тога је на основу скица сликао слику уљаним бојама.

Госпођа Ђурић чује како је један од Савиних модела још увијек жив и то је додатно охрабрује да и она приупита и на видјело дана изнесе оно што јој је на уму већ седмицама, мјесецима.

Својим несигурним старачким кораком, уз једва чујан повремени топот врха штапа, корача према одјељењу с пејсажима у којем се налази и оригинал *Шидске улице*.

Сада је већ очигледно да су двоје од четворо посјетилаца, којима се кустосица обраћа, домаћи, то јест Шиђани, а да су друго двоје, брачни пар који говори ијекавски, њихови гости.

– А сада се налазимо у делу галерије с пејзажима. Први, које је радио по повратку у Шид, датирају из 1932, 1933. године. Од тих првих радова, јасно се уочава колико је боја постала доминантна на Савиним сликама. Био је то тек почетак рађања једне нове Савине сликарске поетике. Неке од тих слика сврставају се међу његова најбоља остварења. Сам Сава је рекао како га је привукао мирис чудне чистоте и да је почео да слика осећајући огромно задовољство што је управо он први који је дошао да својим сликарским оком пређе преко невиних, нетакнутих, чистих и раскошних сремских њива, преко равних поља и кривудавих сремских путева који делују као да су напудерисани, или, боље речено — застрти светлом прашином као пудером. Иначе, определио се да ствара у циклусима, и тада су настали *Шидски сокаци*, *Пролеће у шидским баиштама*, *Пролеће у долини Свете Петке* — госпођа Ђурић чује глас кустосице, госпође Анђелке, на који се надовезује мушки глас једног од посјетилаца:

– Госпођо Анђелка, је ли ово пут за железничку станицу?

– Да, за Адашевце – одговара госпођа Анђелка.

И у том часу, госпођа Ђурић прикупља храброст, ступа иза Анђелкиних леђа и, претходно се накашљавши, проговара:

– Извините, кад смо већ код слике *Шидска улица*, можете ли ми рећи, да ли видите покрај

ове друге бандере женску прилику? Танковијасту женску прилику, у црнини, ослоњену на њу — то госпођа Ђурић говори и незнатно подиже штап, не би ли и тим слабашним гестом усмјерила госте да управе поглед на право мјесто.

Кустосица, госпођа Анђелка, начас је збуњена, убрзано трепће очима. Тражи ријечи. Већ је била заустила да каже да не зна за тај податак. Упитно гледа најприје у своје госте, посјетиоце музеја, па у госпођу Ђурић, а онда човјек свијетлих, продорних очију и избријане главе прекида готово мучну тишину, огласивши се храпавим баритоном:

– Да, ја тачно знам о чему госпођа говори. И ја видим у десном углу жену у црнини како чека. Читао сам већ како је то дио те сликарске, да тако кажем, игре. Да обичавају да у композицију слике уметну неки детаљ, који се уочава тек након дужег загледања. Да, тачно видим повијену жену у црном покрај друге бандере, како сте малочас рекли.

Лице госпође Ђурић сада је видно, готово младалачки, озарено:

– Хвала вам, драги господине. А знате колико сам се колебала да ово кажем наглас, мислећи да сам ја једина која то види. И знате ли о коме је ријеч — о мојој тетки Јулки. Знате ли да се она бринула о мени и подизала ме све до четрдесет и друге године? Тачније, док није стрељана.

И тада је и њима испричала своју причу о теткином чекању, скривању иза бандере, склањању у Шаренград, усташкој рацији, теткиној погибији.

– Да, сасвим је могуће да је тачно то што говорите – сада се умијешала и госпођа Анђелка.

– И, ако бисте могли да се побринете да се тај детаљ прибележи негде у стручне књиге. Пуно теткино име је Јулија Качар. И било би добро и значајно да се то унесе и обелодани негде. Мислим да свакако није неинтересантно. Јер, Савино стваралаштво је непресушни извор нових сазнања. И лепо је што наводите и тако занимљиве појединости као што је она о Зори Ердељан. Дакле, теткино пуно име је Јулија Качар.

Кад је госпођа Ђурић напустила галерију, кустосица Анђелка је неколико пута климнула главом:

– Да, и ово није први пут да код нас навраћају овакви: стари, напуштени, усамљени... Траже утеху у Савиним сликама. И верујте ми – налазе је. Зар то није чудо? Лепо би било да неки млади магистрант или докторанд напише прави стручни рад о томе, о умирујућем дејству слика Саве Шумановића на старе и оболеле.

Након тог дана госпођа Ђурић је још неколико пута навраћала у галерију, али се није распитивала да ли су негдје прибиљежени подаци о њеном великом открићу, како га је на-

живала. Чинило се да је оног дана она испунила своју дужност и да јој је то донијело смирење. Чак је и поглед њених очију попримио младачку живост и ведрину. За вријеме повремених посјета музеју, обично је остајала кратко и, наравно, понајдуже се задржавала испред *Шидске улице*. И тада би неколико пута значајно климнула главом, па се удаљавала, готово као сјена.

А онда, једног дана, поштар који је сваког првог у мјесецу доносио госпођи Ђурић пензију на врата, притиснуо је, након неколико узастопних куцања и звоњења, штеку и установио да није закључано. Предсобље је било мрачно и једино се кроз млијечно стакло на кухињским вратима разабирало мутно свјетло, благо извитоперених и залелујаних ивица. Поштар је снебивљиво куцнуо, а када се изнутра није зачуо никакав одговор, ступио је у кухињу и затекао госпођу Ђурић како сједи за столом, главе клонуле на груди, као да дријема. Непомични прсти на шакама, укочени и чворновати, ослоњени на политуру стола, указивали су на то да старица више није давала знаке живота.

Поштар је начас осмотрио слику наспрам госпође Ђурић, обасјану свјетлошћу лампе, коју је опазио у ходнику, па је пришао телефону и позвао полицију.

Необична смрт рисанског часовничара Ђорђа К.

Стари часовничар православне цркве Светог Петра и Павла у Рисну, Ђорђе К., упокојио се прошле године. Или, да будемо сасвим прецизни — настрадао је у властитом дому, у паду са сточице, мијењајући прегорјелу сијалицу, тако што је прво сломио кук. И ово, дакако, не би изазивало превелико чуђење нити завређивало да буде описано, јер велики број старих људи тако оконча свој живот, да се настрадали прије пензионисања није бавио одржавањем црквеног сата што је изискивало свакодневно пењање уз стрме степенице и рад на висини.

Иначе, часовничар Ђорђе одржавао је рисански црквени сат од своје седамнаесте, па све до седамдесет девете године, све док није сасвим онемоћао, повио се у леђима и приликом пењања почео да губи дах, што га је приморавало да застаје на свакој другој степеници и кратко се одмара. А све до тада, он је тај сат свакодневно навијао, брисао прашину с механизма четкицама меке длаке, уљио, кад је било потребно, зупчанике и ручно подешавао казальке. И притом се није ни најмање плашио ни висине, нити пењања расклиматаним спи-

ралним, при врху све ужим степеницама којима се стизало до великог сатног механизма, смјештеног у дрвеном орману на другом спрату црквеног торња, гдје су се налазили и крајеви конопаца чијим би се повлачењем заљуљала сва црквена звона, производећи тако раскошну звоњаву.

А тај сат необичног бројчаника жућкасте боје, опточен четири прста широким, избоченим каменим обрубом, изгледао је као замућено око човјека обољеле јетре или пак с каменцем у жучи. И Ђорђе га је, иако је припадао граду, у неку руку сматрао својим. Да, то чудо небеске механике било је његово чедо. С њим се дошаптавао, њему се повјеравао, њему исповиједао. Попут каквог савјесног лекара, послушкивао му је дамаре, титраје, треперење, јер у овом занату рано је научио да су и најмањи поремећаји равномјерности хода сатног механизма извор нетачности и непрецизности. А нетачан и непрецизан сат престаје бити од било какве користи.

Истини за вољу, за Ђорђа овај сат никада и није представљао нараву с погонским и преносним механизмом, већ живо створење с душом и куцајућим срцем. Оно је, додуше, било метално, али за њега то није играло никакву улогу. Јер, срце је срце. Покретач живота и мјерилац његовог протицања.

И тако, у својој усредсређености на сат и његово исправно функционисање, часовничар и